

Dr hab. Sławomir Cudak

Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie
ORCID: 0000-0002-1485-7828

Osamotnienie dzieci i młodzieży – narastający problem społeczny współczesnych czasów

Loneliness of children and adolescents – a growing social problem of modern times

Streszczenie

Osamotnienie dziecka we własnej rodzinie stanowi coraz powszechniejsze zjawisko. Problem ten dotyczy nie tylko rodzin dysfunkcyjnych, ale też rodzin dobrze funkcjonujących, z pozoru. Stan osamotnienia dziecka we własnej rodzinie istotnie zaburza jego rozwój w sferze emocjonalnej, społecznej, edukacyjnej, a nawet moralnej. Konsekwencje tego problemu przekładają się na inne środowiska funkcjonowania społecznego dzieci i młodzieży takie jak: środowisko szkolne, lokalne i rówieśnicze. Problemy badawcze, które rozpatrywano w tekście brzmią: Jakie są przyczyny makrospołeczne i wewnątrzrodzinne osamotnienia dzieci i młodzieży? Jakie są negatywne konsekwencje społeczne, emocjonalne i wychowawcze u dzieci z poczuciem osamotnienia?

Słowa kluczowe: rodzina, problemy wychowawcze, osamotnienie dziecka, dysfunkcje rodziny.

Abstract

The loneliness of a child in one's own family is an increasingly common phenomenon. This problem concerns not only dysfunctional families, but also seemingly well-functioning families. The state of loneliness of a child in his own family significantly disturbs his development in the emotional, social, educational and even moral sphere. The consequences of this problem translate into other environments of social functioning of children and adolescents, such as school, local and peer environments. The problems highlighted in the text are: What are the macrosocial and intra-family causes of loneliness of children and adolescents? What are the negative social, emotional and educational consequences of lonely children?

Keywords: family, educational problems, loneliness of a child, family dysfunctions.

Wprowadzenie

Przemiany w funkcjonowaniu społecznym, emocjonalnym i aksjonormatywnym w środowiskach lokalnych, makrospołecznych i w środowisku globalnym, powodują zmiany w codziennym życiu rodziny. Paradygmaty modelu współczesnej

rodziny są w wielu jej funkcjach ograniczone, a nawet zagrożone. Coraz częściej, zarówno w środowiskach lokalnych, ponadlokalnych, jak i we wspólnotach rodzinnych, zaburzony jest dialog społeczny, osłabione są więzi międzyludzkie, występuje konfuzja wartości życiowych, narastają nieporozumienia, konflikty i agresja. W strukturach globalnego społeczeństwa, a szczególnie w środowiskach makro i mikrospołecznych narasta atomizacja życia, jednostek i grup ludzkich. Zjawisko izolacji społecznej i emocjonalnej przenosi się do życia i funkcjonowania rodziny. Nie stanowi ona już wspólnoty rodzinnej, jak dawniej, lecz każdy z jej członków ma własne zainteresowania, problemy życiowe, zawodowe, edukacyjne, socjalizacyjne, które powodują alienację psychiczną, społeczną, aksjologiczną, a nawet kulturową. Dysfunkcyjne elementy życia współczesnej rodziny nie są korzystne dla tworzenia wielostronnych więzi między członkami rodziny, wspólnej hierarchii i systemu wartości, poczucia jedności, tożsamości i podmiotowości rodzinnej, mimo biologicznych uwarunkowań pokrewieństwa. Stanowią one szeroki zakres uwarunkowań powodujących poczucie osamotnienia jednostek ludzkich w środowisku lokalnym i funkcjonowaniu społeczno-emocjonalnym, szczególnie dzieci i grupy rodzinnej.

Zagadnienie osamotnienia dziecka w życiu społecznym (rodziny, szkoły, grupy rówieśniczej) jest istotnym współczesnym problemem w obszarze pedagogiki społecznej. Istota tego problemu uwarunkowana jest, przede wszystkim, następującymi komponentami:

- coraz więcej dzieci i młodzieży ma poczucie osamotnienia we własnej rodzinie,
- poczucie osamotnienia, jako zjawisko społeczne, dotyczy nie tylko rodzin dysfunkcyjnych, ale także rodzin z pozoru dobrze funkcjonujących,
- psychiczny i społeczny stan osamotnienia dziecka w rodzinie, przenosi się na inne środowiska (lokalne, szkolne, rówieśnicze),
- stan osamotnienia dzieci stanowi istotny komponent utrudniający, a nawet zaburzający ich rozwój społeczny, emocjonalny, moralny, edukacyjny.

W treściach opracowania zwrócono uwagę na następujące problemy:

1. Jakie są przyczyny makrospołeczne i wewnątrzrodzinne osamotnienia dzieci i młodzieży?
2. Jakie są negatywne konsekwencje społeczne, emocjonalne i wychowawcze u dzieci z poczuciem osamotnienia?

Poczucie osamotnienia może występować w różnych okresach rozwojowych jednostki ludzkiej, w tym przede wszystkim u dzieci. Stan tego negatywnego zjawiska narasta w okresie dojrzewania młodzieży, ponieważ przekaz wielostronnych, często sprzecznych ze sobą, informacji społecznych, konfuzja wartości i norm zachowań, zwiększona potrzeba emocjonalności, powodują napięcia nerwowe, stres, nieporozumienia z rówieśnikami i konflikty w środowisku rodzinnym.

Pojęcie osamotnienia będziemy rozumieć jako „negatywnie przeżywana samotność – fizyczne oddalenie od innych ludzi – ale i subiektywnie odczuwanie, jako zbyt słaba, albo jako brak bliskich więzi psychicznych z innymi. Osamotnienie

oznacza też negatywne, subiektywne doświadczenie psychiczne jednostki, nie zawsze uwarunkowane obiektywną samotnością można być... osamotnionym w małżeństwie, rodzinie, w gronie kolegów itp.”¹.

W szerokim ujęciu osamotnienie określa J. Izdebska, która stwierdza, iż jest to „indywidualne, subiektywne przeżycie dziecka powstałe w wyniku osłabienia lub zerwania więzi emocjonalnej z bliskimi mu osobami. Jest to dla dziecka przeżyciem bolesnym, przynoszącym mu cierpienie, niepewność, lęk, brak poczucia bezpieczeństwa, miłości, troski, opieki i zrozumienia”². Określenie pojęcia osamotnienia J. Izdebskiej zwraca uwagę przede wszystkim na sferę psychiczną dziecka. Izolacja emocjonalna w różnych środowiskach społecznych (szkoła, grono rówieśnicze, rodzina), powoduje stan cierpienia psychicznego dziecka, które uzewnętrznia się w poczuciu osamotnienia. Jest to zjawisko społeczno-emocjonalne, z natury swej negatywne, mogące obejmować zarówno funkcjonowanie dziecka w środowisku rodzinnym, jak innych środowiskach społecznych, które w sposób nieuświadomiony lub świadomy izolują w emocjonalnych sferach współżycia społecznego.

Przyczyny makrospołeczne i wewnątrzrodzinne osamotnienia dzieci i młodzieży

Ostatnie dziesięciolecia charakteryzują się znaczącymi przemianami społecznymi, politycznymi, technologicznymi. Zmiany te tworzą nowe wzory zachowań, tradycji, wartości życiowe, normy społeczne, które mają wpływ na zmieniający się model funkcjonowania rodziny. W przemianach aksjonormatywnych i socjalizujących, zarówno w globalnym społeczeństwie, jak i w mikrogrupach, także w środowisku rodzinnym, spełniają znaczącą rolę media społecznościowe.

Wielostronny rozwój technologiczny, cywilizacyjny, kulturowy, obok pozytywnych funkcji społecznych, ekonomicznych, niesie za sobą również pewne zagrożenia makrospołeczne, które mogą w sposób bezpośredni bądź pośredni powodować poczucie osamotnienia jednostek ludzkich, w tym przede wszystkim dzieci i młodzieży.

Analizując globalne uwarunkowania, jako zmienne niezależne, mające wpływ na sytuacje kryzysowe w rodzinie, które przyczyniają się do tworzenia zjawiska osamotnienia dzieci, należy ująć je w czterech podstawowych grupach: ekonomicznych, społecznych, emocjonalnych i aksjologicznych.

W sferze ekonomicznej zwrócimy uwagę na rozszerzające się zjawisko migracji zarobkowej oraz niskiego statusu materialnego wielu rodzin. Niski poziom

¹ E. Dubas, *Edukacja dorosłych w sytuacji samotności i osamotnienia*, Łódź 2000, s. 115–116.

² J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie dysfunkcyjnej – przejawy, przyczyny, wsparcie* [w:] *Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. E. Jundziłł, R. Pawłowska, Gdańsk 2008, s. 362.

egzystencji ekonomicznej, brak pracy w wyznaczonym zawodzie, powoduje konieczność migracji zarobkowej pewnej części społeczeństwa. Wśród osób wyjeżdżających za granicę często znajdują się rodzice. Opuszczenie rodziny, choćby tylko czasowo, przyczynia się do zagrożeń funkcjonowania rodziny. Zachwiane zostają funkcje emocjonalne, socjalizacyjne, opiekuńcze, wychowawcze w stosunku do dzieci. Stają się one sierotami migracyjnymi. Ponadto w sferze ekonomicznej niepokojącą sytuacją jest ubożenie pewnej części społeczeństwa, w tym wielu rodzin. Problem ten narasta współcześnie w wyniku inflacji finansowej. Zarówno migracja zarobkowa, jak i funkcjonowanie rodziny na poziomie minimum socjalnego lub poniżej, powodują zaburzenie w funkcjach rodzicielskich, traumatyczną atmosferę domową, stres, nerwowość, wewnątrzrodzinną agresję, konflikty. Te negatywne elementy życia rodzinnego przyczyniają się do eliminowania więzi społecznych i emocjonalnych oraz poczucie osamotnienia dzieci³.

W społecznym obszarze globalnego społeczeństwa coraz częściej występuje atomizacja życia jednostek i grup ludzkich. Przejawia się ona w anonimowości i nieprzenikliwości organizacji politycznych, społecznych, stowarzyszeń, w środowisku lokalnym, a nawet w blokach mieszkalnych. Ograniczają one międzyludzkie kontakty społeczne, towarzyskie, integracyjne. Eliminują one więź społeczną i emocjonalną między grupami ludzkimi w makrosocjalnych i lokalnych środowiskach. Atomizacja życia w globalnym i lokalnym społeczeństwie przenosi się na funkcjonowanie opiekuńcze i emocjonalne w środowiskach rodzinnych. Członkowie rodziny (rodzice i dzieci), choć mieszkają fizycznie pod jednym dachem, psychicznie są jednak oddzieleni. Komunikacja społeczna i przeżycia uczuciowe są zachwiane. Stan izolacji emocjonalnej i społecznej w grupach społecznych w środowiskach lokalnych i ponadlokalnych, także i w środowiskach rodzinnych, jest niekorzystny dla wspólnoty więzi gospodarczej, aksjologicznej i uczuciowej. Stanowią one istotną przyczynę powodującą osamotnienie jednostek ludzkich, w tym przede wszystkim dzieci i młodzieży.

W grupie emocjonalnych zjawisk w globalnym społeczeństwie niepokojącym zjawiskiem, które w ostatnich latach nasiliło się, są niewątpliwie konflikty między grupami społecznymi. Nieporozumienia i konflikty narastają z dużą siłą emocjonalną, funkcjonujące w globalnym społeczeństwie, przenoszą się na środowisko lokalne (miejskie, gminne) zaburzając działalność społeczną, wartości aksjonormatywne, wspólnotę dążeń gospodarczych, edukacyjnych, kulturowych zbiorowości ludzkich. Sytuacje konfliktowe ogólnospołeczne i środowiskowe są źródłem wzrostu nieporozumień w grupach rodzinnych (formalnych, nieformalnych). Konflikty społeczne w środowiskach lokalnych powodują emocjonalne oddalenie się od siebie nawzajem grup ludzkich, osób jednostkowych, a w rodzinie, zarówno rodziców, jak i dzieci.

³ S. Cudak, *Wybrane aspekty wewnątrzrodzinnych uwarunkowań osamotnienia dzieci*, Łódź 2014.

W czwartej – aksjologicznej – grupie przyczyn makrospołecznych osamotnienia jednostek ludzkich, najważniejszą rolę odgrywają media społecznościowe. Przekazywane są w nich programy informacyjne, społeczne, aksjologiczne, z większym bądź mniejszym sukcesem manipulacji politycznej, często „odwołujące się do prostych, stereotypowych schematów świata kultury masowej, obliczonej na zysk, zmakdonaldyzowanej, powierzchownej, w której opakowanie jest ważniejsze niż produkt”⁴.

Hierarchia wartości przekazywanych w mediach społecznościowych jest efektem chaosu aksjonormatywnego funkcjonującego w globalnym społeczeństwie. Następuje w grupach społecznych i w rodzinach eliminowanie wartości allocentycznych i ponadczasowych w postaci sprawiedliwości, wolności, tolerancji, pokoju, wrażliwości na potrzeby innych osób, poszanowania godności ludzkiej. Przekaz aksjologiczny norm w środkach masowego przekazu zgodnych z ideologią rządzącej partii powoduje konfuzję systemu wartości przejawianych w zachowaniach młodzieży. Ponadto wyzwalają one agresję, przemoc, konflikty w środowiskach lokalnych i rodzinnych. Powodują wewnątrzrodzinną izolację zarówno fizyczną, jak i psychiczną, wskutek wielogodzinnego uświadomionego bądź nieuświadomionego korzystania z tych środków informatycznych.

W uwarunkowaniach makrospołecznych powodujących w sposób pośredni stan osamotnienia jednostek ludzkich należy także wymienić takie komponenty, jak: eliminowanie kontroli społecznej, głównie w środowiskach lokalnych, niszczenie dotąd uznawanych autorytetów społecznych, osłabianie więzi społecznych, towarzyskich, emocjonalnych i gospodarczych w instytucjach i miejscach zamieszkania, niska kultura pedagogiczna społeczeństwa.

Wymienione komponenty zagrożeń społecznych, emocjonalnych, aksjonormatywnych funkcjonujących w globalnym społeczeństwie i środowiskach lokalnych mają niewątpliwy wpływ na przemianę w funkcjonowaniu struktury, modelu życia współczesnej rodziny, z drugiej jednak strony powodują wielostronne dysfunkcje wychowawcze, emocjonalne, opiekuńcze, kulturowe i socjalizacyjne.

Środowisko rodzinne stanowić może bezpośrednią przyczynę tworzenia poczucia osamotnienia dziecka. Jednym z istotnych komponentów funkcjonowania wspólnoty rodzinnej są więzi emocjonalne. We współczesnej rodzinie, w coraz większym stopniu, osłabione są więzi między rodzicami oraz między rodzicami i dziećmi. Narastanie izolacji emocjonalnej w sferze psychicznej, społecznej i gospodarczej wynika z atomizacji życia członków rodziny. Każdy z jej członków żyje własnymi problemami, posiada własne zainteresowania, własne dążenia. Stąd też środowisko rodzinne, jak słusznie dowodzi A.M. de Tchorzewski „coraz bardziej

⁴ A. Rotter, *Doznanie konfuzji medialnej jak zagrożenie dla procesu socjalizacji w rodzinie* [w:] *Socjalizacja; wychowanie we współczesnych rodzinach polskich*, red. H. Cudak, Piotrków Trybunalski 2001, s. 52.

zatraca umiejętność głębokiego przeżywania wspólnoty, angażowania się bycia dla siebie, ale i dla kogoś... Jej członkowie, zwłaszcza małżonkowie, coraz częściej czują się zwolnieni z obowiązku starania się [...] dzielenia się swoimi problemami, smutkami, sukcesami. Taki stan rzeczy wywołuje u poszczególnych osób wspólnoty rodzinnej poczucie złudnej autonomii”⁵.

Dzieci w rodzinach, w których eliminowane są więzi emocjonalne odczuwają negatywny stan psychiczny w postaci osamotnienia. Mają one wątpliwości, czy są kochane i rozumiane przez rodziców. Przeżywają samotnie własne troski, trudne sytuacje edukacyjne, wychowawcze, społeczne. Żyją obok rodziców, nie odczuwając pozytywnych relacji ze strony najbliższych mu osób. Niedostatek lub zaburzenie więzi emocjonalnych między rodzicami i dzieckiem może przybierać różne postacie. Wyrażają one obojętność uczuciową i społeczną, wrogość psychiczną, których konsekwencją jest odrzucenie dziecka, demonstrowanie wobec niego negatywnych uczuć, okazywanie mu dezaprobaty, zastraszania, unikania z nim kontaktu fizycznego i psychicznego. Eliminowanie więzi emocjonalnych w środowisku rodzinnym łączy się bezpośrednio z ubożeniem dialogu między rodzicami i dzieckiem. Komunikacja werbalna i niewerbalna między członkami rodziny jest zaburzona bądź jej brak. Dialog jest niezbędny do zaspokojenia potrzeb kontaktu społecznego dziecka. Ograniczenie dialogu z dzieckiem wynika z braku czasu rodziców, którzy dążą do osiągania sukcesów i kariery zawodowej, podejmowania dodatkowej pracy zarobkowej, by więcej „mieć” niż „być” z rodziną i dzieckiem⁶.

Braku kontaktów społecznych w postaci dialogu w środowisku rodzinnym należy także doszukiwać się w niskiej kulturze pedagogicznej rodziców. Nie mają oni świadomości potrzeb emocjonalnych i społecznych dzieci i młodzieży, konieczności życzliwego z nimi dialogu i zainteresowania problemami edukacyjnymi i życiowymi⁷. Rodzice, którzy ograniczają czas na dialog i kontakt społeczny z dzieckiem nie rozumieją jego potrzeb psychicznych, zachowań i reakcji wychowawczo-socjalizacyjnych. Prowadzi to najczęściej do poczucia osamotnienia dzieci i młodzieży w środowisku rodzinnym.

Atmosfera domowa może być także elementem, który powoduje bliskość psychiczną dziecka ze wspólnotą rodzinną, ale także jej negatywne i traumatyczne przeżycia mogą prowadzić do izolacji i obojętności emocjonalnej i społecznej dzieci i młodzieży. Atmosfera obojętności psychicznej, nerwowości, pełna stresu, konfliktowości i agresji wewnątrzrodzinnej tworzy chłód emocjonalny w środowisku rodzinnym, w którym członkowie rodziny, szczególnie dzieci, negatywnie

⁵ A.M. de Tchorzewski, *Rodzina w czasach współczesnego chaosu aksjonormatywnego*, „Studia Pedagogica Ignatiana” 2019, nr 2, s. 39.

⁶ H. Marzec, *Dobrobyt materialny szansą czy zagrożeniem wychowania w rodzinie*, Piotrków Trybunalski 2006.

⁷ H. Cudak, S. Cudak, *Społeczne i emocjonalne funkcjonowanie współczesnej rodziny*, Warszawa 2020.

przeżywają wszelkie sytuacje krytyczne funkcjonujące w domu. Dzieci żyjące w niekorzystnej atmosferze domowej przeżywają brak bezpieczeństwa, lęk przed kontaktem społecznym i emocjonalnym z rodzicami, nie mówią o swoich sprawach i problemach edukacyjnych oraz wychowawczych, przeżywają je w osamotnieniu i samotności. Ciągłość negatywnych przeżyć psychicznych związanych z niekorzystną atmosferą domową, powoduje wewnętrzną izolację emocjonalną dzieci w środowisku rodzinnym utrwalając stan subiektywnego poczucia osamotnienia.

W rodzinach współczesnych coraz częściej narastają konflikty z różnym nasileniem emocjonalnym. Konflikty o dużej sile emocjonalnej, w których przejawiana jest agresja i przemoc fizyczna, potęguje w środowisku rodzinnym urazy psychiczne, gniew, obojętność uczuciową, a nawet wrogość. Sytuacje konfliktowe prowadzą do dysfunkcji społecznej, emocjonalnej, w której boleśnie przeżywają dzieci. Konflikty w rodzinach, z jednej strony przejawiane są między rodzicami (ojcem i matką) oraz między rodzicami i dzieckiem, szczególnie w ich wieku dojrzewania. Konflikty międzypokoleniowe, najczęściej związane z przemianami społecznymi, kulturowymi i aksjonormatywnymi prowadzą do unikania kontaktu dzieci z rodzicami, osamotnienia ich we własnej rodzinie, odtrącenia przejawów czułości i miłości rodzicielskiej, obojętności i bierności na problemy rodziny⁸.

Źródłem poczucia osamotnienia dziecka mogą być przejawiane negatywne postawy rodzicielskie. Do tego rodzaju postaw zaliczamy zachowania rodziców w stosunku do dzieci w postaci: odtrącenia, unikania, nadmiernego wymagania i nadopiekuńczości.

Postawa odtrącająca rodziców wyraża się w głębokiej dysfunkcji emocjonalnej i społecznej. Charakteryzują ich zachowania w postaci: zastraszania, krytyki, agresji, przemocy, dezaprobaty, odrzucenia emocjonalnego i braku opieki rodzicielskiej w stosunku do dziecka. Negatywny stosunek emocjonalny rodziców w postaci postawy odtrącającej zaburza u dziecka rozwój sfer psychicznych, powoduje poczucie krzywdy, cierpienia, braku bezpieczeństwa i własnej wartości, osłabia bądź zrywa więzi uczuciowe z rodzicami. Zaburzone zachowania rodzicielskie kształtują u dzieci poczucie osamotnienia we własnej rodzinie, izolację społeczną i emocjonalną, a nawet ucieczki z domu rodzinnego.

Drugą, choć może w mniejszym stopniu, patologiczną postawą, są zachowania rodziców w postaci unikania kontaktu psychicznego, społecznego i fizycznego z dzieckiem. Postawę tę cechuje ubóstwo uczuć, brak zaspokojenia potrzeb opiekuńczych i społecznych dziecka, dystans emocjonalny, ograniczenie dialogu, wsparcia psychicznego, edukacyjnego w różnych sytuacjach rodzinnych i pozarodzinnych. Konsekwencją tych negatywnych i obojętnych zachowań rodzicielskich wobec problemów życiowych dziecka jest oddalenie i izolacja psychiczna dziecka w środowisku rodzinnym powodując jego poczucie osamotnienia.

⁸ H. Cudak, S. Cudak, *Vademecum wiedzy o rodzinie*, Kraków 2011.

Inną postawą, która powoduje dystans uczuciowego osłabienia więzi emocjonalnych w środowisku rodzinnym jest nadmierne wymaganie rodziców od dziecka. Ojciec bądź matka lub oboje rodzice nie akceptują dziecka takim, jakim ono jest. Ciągłe wytykają mu jego niedociągnięcia, błędy, krytykują jego zachowanie, edukację. Dziecko jest zbyt rygorystycznie oceniane i przymuszane przez rodziców do posłuszeństwa⁹. Postawa nadmiernie wymagająca powoduje u dziecka brak poczucia bezpieczeństwa, stres, niskie poczucie wartości, alienację emocjonalną z rodzicami. Elementy tej postawy rodzicielskiej mogą także przyczynić się do poczucia osamotnienia dziecka.

Z negatywnymi postawami rodzicielskimi, szczególnie odtrącającą i nadmiernie wymagającą, koresponduje styl wychowania rodziców w postaci autokratycznych oddziaływań. Opiera się on przede wszystkim na zakazach, nakazach, poleceniach rodziców, stosowania represji i kar emocjonalnych, a nawet fizycznych w wychowaniu. Powoduje to zastraszanie dziecka, wymuszanie jego uległości wobec rodziców. Konsekwencją takiego stylu wychowania jest brak poczucia bezpieczeństwa u dziecka, zerwanie więzi emocjonalnych z rodzicami, psychiczne oddalenie i nieporozumienia, a nawet konflikty w środowisku rodzinnym, zamykanie się w kręgu własnych problemów, wartości, potrzeb, zainteresowań. Autokratyczne oddziaływanie rodziców sprzyja kształtowaniu zjawiska osamotnienia u dziecka¹⁰.

Niska świadomość wychowawcza rodziców powoduje niepedagogiczne oddziaływanie stosowanych przez rodziców nagród i kar. Rodzice, mimo coraz wyższego poziomu wykształcenia, często stosują w opiece, socjalizacji i wychowaniu kary w codziennych interakcjach rodzicielskich. Dziecko nadmiernie karane, zarówno psychicznie, jak i fizycznie, ma poczucie niższej wartości, upokarza go emocjonalnie, poniża jego godność i podmiotowość, odczuwa cierpienie i krzywdzenie. Utrwala się wówczas u dziecka poczucie izolacji emocjonalnej i brak więzi uczuciowej z rodzicami przejawiającymi metodę karania za zawinione i nie zawinione jego zachowania. Nasilające się kary stosowane przez rodziców w stosunku do dzieci powodują poważne dysfunkcje wychowawcze, opiekuńcze i emocjonalne, tworzą niewłaściwe relacje uczuciowe i społeczne między dzieckiem i rodzicami, które mogą kształtować poczucie osamotnienia dziecka w środowisku rodzinnym.

W wielu środowiskach rodzinnych uwidaczniają się negatywne cechy osobowości rodziców. Mogą one ograniczać wypełnianie funkcji rodzicielskich, zaburzać więzi uczuciowe, powodować konfliktowość, agresję werbalną i niewerbalną. Neurotyczne cechy osobowościowe rodziców najczęściej przejawiają się w postaci: niedojrzałości emocjonalnej i społecznej, histeryczności i psychotyczności, nadmiernej nerwowości, bierności, autokratyczności. Funkcjonowanie środowiska rodzinnego, w których rodzice (ojciec lub matka) przejawiają dysfunkcyjne cechy osobowości jest emocjonalnie zaburzone, często traumatyczne, pełne nieporozumień i chłodu we

⁹ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 2009.

¹⁰ S. Cudak, *Wybrane aspekty wewnątrzrodzinnych...*, dz. cyt.

wzajemnym porozumieniu. Przyczynia się ten stan codziennego życia do poczucia osamotnienia dziecka w środowisku rodzinnym.

Istotnym komponentem, które jest przyczyną powstawania poczucia osamotnienia dziecka jest patologia życia rodzinnego wynikająca z alkoholizmu jednego bądź obojga rodziców. Stanowi on groźne źródło zaburzenia, a nawet rozkładu małżeństwa i funkcji rodzicielskich. Pijący rodzice dezorganizują i dysfunkcjonują życie rodzinne, wywołują napiętą, nerwową, traumatyczną atmosferę w środowisku domowym¹¹. Dzieci z rodzin alkoholików przeżywają stres, brak bezpieczeństwa, zaspokojenia potrzeb biopsychospołecznych, doświadczają wiele napięć nerwowych, zaburzeń emocjonalnych, społecznych, lęku, a także często samotności i osamotnienia.

Do innych przyczyn, nie mniej istotnych funkcjonujących w środowisku rodzinnym, należy z całą pewnością wymienić zaburzone komponenty życia członków rodziny, szczególnie pełnionych ról rodzicielskich w postaci:

- przejawiania przemocy psychicznej, fizycznej oraz zaniedbania dziecka w różnych sferach funkcjonowania,
- przestępczości rodziców, którzy tworzą własny, odrębny od globalnego społeczeństwa, system wartości i norm zachowań,
- zaburzenia struktury rodziny w postaci rozwodów i separacji prawnej, społecznej i emocjonalnej,
- zaburzonych funkcji rodzicielskich, szczególnie dotyczy dysfunkcji opiekuńczej, emocjonalnej i wychowawczej,
- ograniczenie lub brak zaspokojenia potrzeb materialnych, społecznych i psychicznych dziecka w środowisku domowym.

Przedstawiając, w dużym ograniczeniu treściowym, komponenty życia globalnego i rodzinnego, które powodują poczucie osamotnienia dzieci i młodzieży, należy wyrazić pogląd, iż mogą one występować w postaci jednorodnej, pojedynczej, ale z dużą siłą emocjonalną bądź też przejawiane są w postaci złożonej z kilku przyczyn dysfunkcji występującej w środowisku makrosocjalnym i rodzinnym. Złożone przyczyny poczucia osamotnienia mogą symetrycznie współwystępować lub może w nich dominować jedno z istotnych zaburzeń środowiskowych, natomiast pozostałe występują jako drugorzędne, stanowiąc konsekwencje, tej głównej patologii społeczno-emocjonalnej.

Zagrożenia emocjonalne, społeczne i wychowawcze dzieci z poczuciem osamotnienia

Osamotnienie dziecka w środowisku rodzinnym, a także pozarodzinnym (lokalnym, szkolnym, rówieśniczym) jest niekorzystnym zjawiskiem dla jego rozwoju

¹¹ J. Mikula, *Rodzina z problemem alkoholowym*, Warszawa 2006.

społecznego, emocjonalnego, edukacyjnego. Zjawisko to jest niepokojące, ponieważ zwiększa się jego rozmiar i dotyczy zarówno rodzin patologicznych, dysfunkcyjnych, jak i z pozoru dobrze funkcjonujących. Słusznie dowodzi J. Izdebska¹², iż osamotnienie jest poważnym problemem i prowadzi do istotnych zagrożeń, zarówno dla jednostki, jak i dla społeczeństwa. Może mieć związek z zaburzeniami osobowości, zaburzeniami psychiatrycznymi, a nawet zachowaniami przestępczymi. Ponadto osamotnienie wiąże się z takimi właściwościami osobowości, jak: introwersja, niskie poczucie wartości, zewnętrzne poczucie kontroli, mała potrzeba przynależności, niska samoocena, wysoki poziom lęku społecznego i ogólnego, mała aktywność, poczucie alienacji, koncentracja na sobie, nieśmiałość, brak pewności siebie.

Poczucie osamotnienia wywołuje u dziecka negatywne objawy psychiczne, społeczne, aksjonormatywne, które mogą występować okresowo (przejściowo) lub stanowić trwały charakter. Syndrom osamotnienia dziecka S. Siwek¹³ zalicza do zaburzeń pierwotnych w rozwoju dziecka, które powstają na podłożu reakcji obronnych. Charakteryzuje się on silnym głodem uczuciowym. Zostaje zaburzony rozwój psychiczny i fizyczny dziecka, a w skrajnych przypadkach może dojść do uszkodzeń neurologicznych.

Dzieci funkcjonujące w poczuciu osamotnienia, zarówno w rodzinie, jak i poza rodziną, przejawiają różne zaburzenia i deformacje osobowościowe, przede wszystkim w zakresie rozwoju uczuć, a także umiejętności nawiązywania kontaktów społecznych, ograniczając je do krótkotrwałych i powierzchownych. Brak im poczucia przynależności i miłości, nie są zdolne do dawania i przyjmowania uczuć. Zachowania dzieci z poczuciem osamotnienia wykazują zaburzenia emocjonalno-motywacyjne. Niezaspokojona jest, jak dowodzi J. Izdebska¹⁴, potrzeba bezpieczeństwa oraz potrzeby afiliacyjne, w obszarze których zawarte są potrzeby przynależności, miłości i więzi emocjonalnej, wywołują one różne urazy psychiczne, poczucie zagrożenia, poczucie własnej niższości, zaniżają aspiracje, które mogą powodować trudności natury społecznej i wychowawczej.

Dzieci młodsze przejawiają w swych zachowaniach emocjonalnych głód uczuciowy, zaburzenia nerwicowe, obniżanie poziomu aktywności psychicznej, bierność i apatię. Natomiast dzieci starsze przejawiają postawę obojętności, chłodu uczuciowego, izolacji wobec otoczenia społecznego, niechęci do nawiązywania bliższego i trwałego kontaktu uczuciowego z innymi osobami.

Zaburzenie sfery emocjonalnej stanowi negatywne źródło cech charakteru wielu dzieci z poczuciem osamotnienia. Odbierane są one przez środowisko społeczne (rodzinne, rówieśnicze, szkolne) jako niewdzięczność, trudność

¹² J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie*, Białystok 2004.

¹³ S. Siwek, *Czynniki społeczne w genezie nieprawidłowego rozwoju zachowania*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica” 2010, nr 14.

¹⁴ J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie dysfunkcyjnej. Kontekst pedagogiczny*, Białystok 2004.

wychowawczą, egoizm, egocentryzm, nielojalność, nieufność, brak tolerancji. Izolacja emocjonalna i społeczna dzieci powoduje, jak stwierdza S. Kędzior¹⁵, deprivację większości potrzeb psychicznych. Niezaspokojenie ich prowadzi do lęku, stresu, nerwowości, frustracji, których następstwem są zachowania agresywne wobec najbliższych mu osób.

Konsekwencją emocjonalną dzieci z poczuciem osamotnienia jest niestabilność uczuciowa lub jej ograniczenie; prowadzi ona do upośledzenia uczciwego, wyrażającego się w braku umiejętności utrzymywania więzi uczuciowych w relacjach międzyludzkich zarówno w środowisku rodzinnym, jak i innych środowiskach społecznych.

Uzewnętrzniają się również u dzieci z poczuciem osamotnienia zaburzenia w sferze społecznej. Dotyczą one środowiska rodzinnego i szkolnego. Społeczne dysfunkcje w zachowaniach rodzinnych przejawiają się „w konfliktach z rodzicami, negatywnej, traumatycznej atmosferze domowej, lekceważeniu przyjętych norm i zwyczajów rodzinnych, agresji wobec rodziców i rodzeństwa, niszczenia przyjętych wartości, przedmiotów i autorytetów, brak dialogu z rodzicami”¹⁶.

Zagrożenia społeczne u dzieci i młodzieży z poczuciem osamotnienia przejawiają się również w środowiskach rówieśniczych, przede wszystkim w szkole. Występują one najczęściej w postaci: przystosowania do funkcjonujących warunków szkolnych, bierności motywacyjnej do działań społecznych, niekorzystnych, często konfliktowych stosunków społecznych z koleżankami i kolegami z klasy szkolnej, niskiej pozycji społecznej w grupie uczniowskiej, izolacji, a nawet odrzucenia z przynależności do grupy uczniów, niekorzystnych relacji z nauczycielami, eliminowania zainteresowań poznawczych, bierności umysłowej¹⁷.

Dzieci, które odczuwają izolację emocjonalną i społeczną w środowisku rodzinnym, osiągają niższe wyniki w szkole, mają niezaspokojoną potrzebę relacji i bezpośrednich kontaktów społecznych z rówieśnikami, wykazują zaburzenia wychowawcze i aksjonormatywne w otoczeniu społecznym.

Badania T.E. Olearczyk¹⁸ dowodzą, iż dzieci z poczuciem osamotnienia zaburzą w swych społecznych zachowaniach relacje w środowisku rówieśniczym. Wyrażają się one w konfliktach i porozumiewaniach się z koleżankami i kolegami, powodują traumatyczną, nerwową i stresową atmosferę w środowisku rówieśniczym i szkolnym, przejawiają lekceważący, często obojętny stosunek do przyjętych norm społecznych i zwyczajów funkcjonujących w grupach koleżeńskich. Zachowania te przyczyniają się do izolowania dzieci z poczuciem osamotnienia z grup

¹⁵ S. Kędzior, *Rodzina*, Kraków 2008.

¹⁶ H. Cudak, *Sieroctwo emocjonalne* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, Warszawa 2006, s. 732.

¹⁷ M. Gawęcka, *Poczucie osamotnienia dziecka w rodzinie własnej*, Toruń 2004.

¹⁸ T.E. Olearczyk, *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*, Kraków 2007.

społecznych, niszczenia przyjaźni, spójności emocjonalnej, unikania kontaktów społecznych, psychicznych, a nawet fizycznych ze środowiskiem rówieśniczym.

Negatywne zachowania w środowisku rówieśniczym dzieci z poczuciem osamotnienia określa również H. Cudak. Wyraża on pesymistyczny pogląd, iż przejawiają one „bierność, izolację społeczną, zrywają kontakty z kolegami i koleżankami, lekceważą zasady i idee wspólnoty grupowej, uwidaczniają brak tolerancji wobec rówieśników, unikają spotkań, zabaw i wspólnych działań”¹⁹. Negatywne poczucie stanu psychicznego dziecka w postaci osamotnienia powoduje także niski stopień przystosowania społecznego, odrzucenie lub obojętność na społecznie uznawane wartości, bierność w interakcjach międzyludzkich, zahamowanie emocjonalne w relacjach z grupą rówieśniczą.

Istotnym zagrożeniem rozwojowym dzieci z poczuciem osamotnienia jest niepełne lub brak zaspokojenia potrzeb psychicznych i społecznych. Odczuwają one brak miłości ze strony rodziców, brak wsparcia psychicznego w trudnych sytuacjach życiowych, brak dialogu społecznego, a nawet kontaktów fizycznych w rodzinie i poza rodziną.

Subiektywne poczucie niezaspokojonych potrzeb psychospołecznych u tych dzieci, powoduje stan zagrożenia bezpieczeństwa. Stają się wówczas niepewne w różnych sytuacjach społecznych w rodzinie i poza rodziną, są nieufne, lękliwe, a nawet wrogie w interakcjach międzyludzkich.

Uwagi końcowe

Funkcjonujące współcześnie środowiska makrospołeczne i mikrospołeczne, w tym i rodzinne, nie są korzystne dla rozwoju psychicznego i społecznego dzieci, młodzieży i dorosłych jednostek ludzkich.

W środowiskach makrospołecznych i lokalnych narastają uwarunkowania w postaci:

- atomizacji życia społecznego,
- osłabienie więzi emocjonalnych i społecznych w środowiskach lokalnych,
- narastanie konfliktów między grupami społecznymi,
- chaos aksjonormatywny w środowisku globalnym i lokalnym,
- rozwój środków masowej komunikacji (Internetu, telefonii komórkowej),
- dominacja wartości ekonomicznych, gospodarczych, nad wartościami humanistycznymi, społecznymi.

W środowiskach rodzinnych zagrożone jest funkcjonowanie psychospołeczne, które przejawia się między innymi:

¹⁹ H. Cudak, *Sieroctwo emocjonalne* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku...*, dz. cyt., s. 733.

- osłabieniem więzi emocjonalnych we wspólnocie rodzinnej,
- wzrostem konfliktowości między członkami rodziny,
- brakiem dialogu społecznego między rodzicami i dziećmi,
- niską kulturą pedagogiczną rodziców,
- dążnością do pozyskiwania kariery i dóbr materialnych przez rodziców,
- przyjmowaniem unikających postaw rodzicielskich, zarówno w sferze emocjonalnej, wychowawczej, opiekuńczej i społecznej.

Wymienione uwarunkowania globalne, lokalne i rodzinne powodują wzrost liczby dzieci i młodzieży z poczuciem osamotnienia. Stan emocjonalny tej grupy dzieci stanowi poważne zagrożenia społeczne w ich funkcjonowaniu.

Narastanie zjawiska osamotnienia jednostek ludzkich, w tym dzieci, powoduje konieczność większego i niezwłocznego zainteresowania i podejmowania tej problematyki przez pedagogikę społeczną. Negatywny stan psychiczny i społeczny dzieci i młodzieży stanowić musi obszar badawczy, nie tylko ze względu na diagnozę przyczyn tego zjawiska, ale ze względu na zagrożenia tych jednostek w funkcjonowaniu wychowawczym, edukacyjnym, aksjologicznym, emocjonalnym i socjalizacyjnym.

Eliminowanie zagrożeń rozwojowych i funkcjonalnych dzieci i młodzieży z poczuciem osamotnienia muszą być podejmowane przez pedagogikę społeczną w dwóch istotnych sferach:

1. Konieczności wielostronnej pomocy i wsparcia psychospołecznego i opiekuńczo-wychowawczego dzieci i młodzieży, zarówno w środowisku rodzinnym, jak i instytucjonalnym (ośrodki psychologicznego wsparcia, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, placówki szkolne, kulturowe, ośrodki pomocy społecznej).
2. Doskonalenia jakości środowiska rodzinnego, lokalnego i makrospołecznego, także mediów społecznościowych, w funkcjonowaniu emocjonalnym, wychowawczym, społecznym, aksjologicznym, etycznym, moralnym i kulturowym.

Ważnym elementem ograniczenia bądź nawet eliminowania poczucia osamotnienia dzieci w środowisku rodzinnym jest konieczność podnoszenia kultury pedagogicznej rodziców. Kształtowanie kultury pedagogicznej musi być już realizowane w odniesieniu do dzieci i młodzieży, w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych. Natomiast rodzice powinni podnosić jakość kultury pedagogicznej w drodze pozyskiwania wiedzy i umiejętności pedagogiczno-psychologicznych w szkołach, w których funkcjonują ich dzieci, w różnych formach i celowo organizowanych szkoleniach.

Wysoki poziom kultury pedagogicznej rodziców uwarunkuje ich na potrzebę zaspokojenia potrzeb opiekuńczych, emocjonalnych i społecznych dzieci, umiejętność racjonalnego oddziaływania wychowawczego, aksjologicznego, świadomego tworzenia więzi osobowej w rodzinie, wsparcia psychicznego i edukacyjnego młodego pokolenia.

Bibliografia

- Cudak H., Cudak S., *Spoleczne i emocjonalne funkcjonowanie współczesnej rodziny*, Warszawa 2020.
- Cudak H., Cudak S., *Vademecum wiedzy o rodzinie*, Kraków 2011.
- Cudak H., *Sieroctwo emocjonalne* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, Warszawa 2006.
- Cudak S., *Wybrane aspekty wewnątrzrodzinnych uwarunkowań osamotnienia dzieci*, Łódź 2014.
- Dubas E., *Edukacja dorosłych w sytuacji samotności i osamotnienia*, Łódź 2000.
- Gawęcka M., *Poczucie osamotnienia dziecka w rodzinie własnej*, Toruń 2004.
- Izdebska J., *Dziecko osamotnione w rodzinie dysfunkcyjnej – przejawy, przyczyny, wsparcie* [w:] *Pedagogika opiekuńcza. Przeszołość, teraźniejszość, przyszłość*, red. E. Jundziłł, R. Pawłowska, Gdańsk 2008.
- Izdebska J., *Dziecko osamotnione w rodzinie dysfunkcyjnej. Kontekst pedagogiczny*, Białystok 2004.
- Izdebska J., *Dziecko osamotnione w rodzinie*, Białystok 2004.
- Kędzior S., *Rodzina*, Kraków 2008.
- Marzec H., *Dobrobyt materialny szansą czy zagrożeniem wychowania w rodzinie*, Piotrków Trybunalski 2006.
- Mikuła J., *Rodzina z problemem alkoholowym*, Warszawa 2006.
- Olearczyk T.E., *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*, Kraków 2007.
- Rotter A., *Doznanie konfuzji medialnej jak zagrożenie dla procesu socjalizacji w rodzinie* [w:] *Socjalizacja; wychowanie we współczesnych rodzinach polskich*, red. H. Cudak, Piotrków Trybunalski 2001.
- Siwek S., *Czynniki społeczne w genezie nieprawidłowego rozwoju zachowania*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica” 2010, nr 14.
- Tchorzewski de A.M., *Rodzina w czasach współczesnego chaosu aksjonormatywnego*, „Studia Pedagogica Ignatiana” 2019, nr 2.
- Ziemska M., *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 2009.